

INSTITUCIONS ACADÈMIQUES I AFERS AMBIENTALS

(Conferència pronunciada amb motiu del Dia Mundial del Medi Ambient
al Palau de la Generalitat, el dia 5 de juny de 1996)

Durant els darrers anys, la comunitat científica en particular i la societat dels països desenvolupats en general han creat un clima d'opinió atent i crític respecte al medi ambient. De fet, el motiu que ens porta avui aquí n'és una mostra. En la meua intervenció com a president de l'Institut d'Estudis Catalans, entitat que aplega una bona part dels més qualificats científics naturals i socials del nostre país, vull analitzar quin és i com queda contextualitzat el paper que l'Institut ha de tenir en el tractament dels problemes ambientals del país.

El paper dels científics naturals i socials en els afers ambientals consisteix a reconèixer quins són els mecanismes de funcionament dels sistemes globals, preveure'n l'evolució i advertir sobre els possibles perills, a partir de l'observació dels sistemes. La responsabilitat dels polítics, en canvi, és, a partir del coneixement científic, facilitar la percepció comuna d'aquests mecanismes, estimular motivacions culturals per a la cerca de comportaments de redreçament i elaborar polítiques de prevenció i de gestió. En cap cas, l'acció política no hauria d'anar dissociada del coneixement científic.

La percepció que té el ciutadà individualment del medi ambient és, moltes vegades, esbiaixada: típicament, es refereix sovint a l'ambient com un recurs, com una plataforma per a la seva activitat, ja sigui de lleure ja sigui de treball. És més llunyana, i freqüentment oblidada, la percepció que l'ambient és el lloc on vivim. Això no ens ha de sorprendre, ja que, com es pot veure en la història de la civilització, els humans ens hem distanciat progressivament de la realitat de la natura i, òbviament, dels seus ritmes. Un bon exemple d'aquest darrer punt és la naturalitat amb què els ciutadans estem acostumats a disposar en el mercat a qualsevol època de l'any de determinats aliments, tot i que la natura els produeix estacionalment, o també la contrarietat que se'ns provoca quan no podem desplaçar-nos a un determinat lloc a causa de les condicions meteorològiques. Sembla, doncs, que la nostra existència no estigui lligada o determinada per les dimensions ecològiques del nostre entorn i que ens creguem lliures d'obrar d'acord amb els dictats i els valors de la nostra cultura.

Percebre l'essència del context ecològic consisteix, doncs, justament, a reconèixer la dependència que existeix entre els organismes vius i els seu entorn físic i biològic. És precisament aquesta interdependència mútua allò que caracteritza un ecosistema i el motiu i la justificació de la creixent atenció de la cultura d'avui pel medi ambient.

Fins aquest segle les relacions ecològiques han estat poc utilitzades per la ciència. Això no ens ha de sorprendre, ja que és relativament recent la introducció d'aquests conceptes en les cultures dominants al món. Així, en la tradició cristiana, els humans són vistos en termes bíblics com a dominadors sobre tots els éssers vius de la Terra. L'islamisme també adopta un antropocentrisme semblant. En canvi, la dependència de la vida humana en el complex sistema anomenat *medi ambient* ha estat molt més intuïtiva en cultures primitives, on la vida diària ha induït d'una manera natural la percepció de la interdependència i de la sostenibilitat.

Tanmateix, podríem dir que, com a espècie, hem reeixit globalment. Ens hem alimentat, reproduït i estès per tot el planeta. Hem dominat cada vegada més l'entorn local i hem pressionat les altres espècies. El domini i la pressió s'han manifestat en canvis notables de l'entorn. Però aquests canvis no han suposat una pertorbació important en el balanç ecològic amb el nostre entorn biològic i geofísic fins fa uns dos-cents anys. Avui, els desequilibris ecològics apareixen a escala global i local i plantegen tensions sense precedents a la capacitat del planeta.

Utilitzant un concepte biològic, es podria dir que quelcom està passant en el «metabolisme planetari». Per un costat, des de la revolució industrial, particularment, s'ha desenvolupat l'ús de les reserves sense tenir-ne en compte o conèixer-ne totalment les conseqüències. Ens hem trobat que les nostres capacitats tecnològiques han crescut molt més ràpidament que el progrés del coneixement de l'instrument, la Terra, i no hem pogut preveure'n sempre les conseqüències. Fins fa poc, sempre hem trobat algun lloc del món on hem pogut extreure allò que hem necessitat o desar allò que ens ha sobrat, i així, a les nacions industrialitzades s'ha desenvolupat un fals sentit de seguretat respecte als recursos disponibles i respecte a la capacitat d'eliminació de les restes d'aquests recursos.

En aquest context, la societat de final de segle ha pres consciència d'aquest entorn ecològic de la nostra existència. Alguns dels problemes ambientals actuals corresponen a conseqüències no previstes de tecnologies industrials, com els canvis de la composició atmosfèrica deguts a les emissions de diòxid de carboni o d'halocarburs, i d'altres són el resultat de pressions demogràfiques o de mala administració ambiental, com la degradació del sòl, la desforestació o l'esgotament de les fonts d'aigua subterrània.

També en l'àmbit local aquests desequilibris comencen a manifestar-se. Alguns de manera subtil, com la desaparició dels líquens, organismes especialment sensibles a la pol·lució, en un dels llocs en què menys pensem en la pol·lució ambiental: els cementiris. Altres són molt més evidents, com les platges plenes de brossa, avui afortunadament desaparegudes al nostre país, o els rius amb poca aigua i molta escuma i olor, avui encara presents a casa nostra.

L'anàlisi de la realitat domèstica quotidiana, si bé és l'element immediat de conscienciació del ciutadà, esbiaixa sovint els punts de vista, ja que atorga transcendència a fets que no ho són tant, simplement per la manca de perspectiva global. Així mateix, la visió sectoritzada de molts problemes ambientals també distorsiona l'anàlisi i prioritza accions que, col·locades en la seva real dimensió, no serien prioritàries.

Aquestes tensions es manifesten en les actuacions de les diferents institucions i dels experts que hi treballen. És evident que les coses immediates ens afecten d'una manera més concreta i insistent que les llunyanes i, per tant, és clar que en som més responsables. L'Administració local és la primera responsable de la qualitat de vida dels ciutadans, i contínuament s'ha d'ocupar de la prevenció i, malauradament massa sovint, de la restauració d'agressions al medi ambient, singularitzades en uns problemes molt concrets i punyents. Si ens limitem al tractament d'aquests problemes, correm el risc d'acabar creient que són els únics importants. D'altra banda, en estudiar els problemes conceptuals i globals del planeta s'arriba a un estat d'abstracció tal que, a vegades, fa perdre de vista aquest punt tan proper al ciutadà que acabem de comentar i que determina d'una manera propera i contínua la seva qualitat de vida.

En comprar una bicicleta, una rentadora o un radiocasset, per exemple, ens preocupem de buscar a la capsa o entre la factura un full en què es descriu l'objecte, s'informa dels seus components principals, es donen instruccions de com fer-lo funcionar i de quines precaucions cal tenir per tal d'assegurar-ne un ús adequat i sense danys per a l'equipament. Avui celebrem el Dia Internacional del Medi Ambient justament perquè aquesta dimensió ecològica de la nostra existència no es comprèn, encara, adequadament; és a dir, per a la Terra no es disposa d'un manual d'ús, i la societat cada vegada n'és més sensible. De fet,

la ciència encara està intentant entendre el funcionament dels elements que componen aquest sistema que denominem *medi ambient* i, fins i tot, en alguns casos no està del tot clar quins elements el componen.

Un dels objectius principals de la política ambiental d'un país pel que fa a l'estudi del medi hauria de consistir a obtenir una visió global de la situació del medi ambient, establir en quines zones es produeixen canvis que originen problemes específics i analitzar si aquests problemes afecten àrees limitades del país o bé zones més extenses. Tal com ja es va fer en alguns països, convé aplicar una política global de seguiment, ja que els diversos programes sectorials de les diferents administracions no poden oferir una visió general de la situació ambiental del país.

Tal com es diu en un informe de l'Equip d'Ecologia del Paisatge Weißen-Stephan, una qüestió essencial és determinar els paràmetres bàsics que donen compte de les funcions principals dels ecosistemes. Un procediment consisteix a trobar un model que reculli els fluxos d'energia i matèria de l'ecosistema i que presenti tots els paràmetres que hi tenen un paper significatiu. També cal examinar no només els models sinó també les diverses activitats de seguiment sectorial; aquest procediment és realment necessari per tal d'establir quins són els paràmetres per als quals ja hi ha procediments d'anàlisi i mostreig típics i experimentats.

La selecció per models garanteix un seguiment ambiental global, ja que permet observar tots els processos principals i té en compte la interacció que té lloc entre els diversos paràmetres. La selecció per dades garanteix l'aplicació del procés de seguiment, ja que els paràmetres elegits finalment seran aquells que hagin estat prou experimentats i estandarditzats. Finalment, la selecció per hipòtesis garanteix que es tenen en compte els problemes i la situació real específica de cadascuna de les àrees estudiades. Així és com es treballa, per exemple, a l'Institut Internacional per a l'Anàlisi de Sistemes Aplicats, de Luxemburg, un institut de recerca creat pels nord-americans i els russos en plena «guerra freda» i en el qual participen ara la majoria de països desenvolupats; no em consta que en formi part Catalunya.

L'actuació per afrontar els problemes reals, sobretot els de caràcter global, ha d'anar, doncs, sempre precedida del coneixement científic dels elements que componen aquest sistema del medi ambient.

L'Institut d'Estudis Catalans és una institució científica que va néixer a començament d'aquest segle, definida com «una corporació acadèmica, científica i cultural amb l'objectiu de conrear la recerca, principalment la d'aquells elements de la cultura catalana». Actualment aplega més de cent científics catalans de totes les especialitats de la ciència, les humanitats, les lletres i la tecnologia. Així mateix, l'IEC té vint-i-cinc societats científiques, les quals, totes elles, sumen més de set mil socis. La percepció social de l'Institut d'Estudis Catalans, però, està concentrada en la seva actuació com a acadèmia de la llengua catalana. Certament, han estat les seves actuacions en aquest àmbit, com la recent publicació del Diccionari de la llengua catalana i el començament dels treballs de la gramàtica allò que ha projectat amb més intensitat la feina de l'Institut fora dels ambients estrictament acadèmics. Però l'Institut avui pretén transcendir aquesta responsabilitat filològica i lexicogràfica i acomplir allò que l'any 1907 eren els seus objectius fundacionals, tot tenint en compte, a la vegada, la gran diferència entre el sistema de la recerca i la seva organització aleshores respecte als nostres dies.

En un context en què les universitats i els centres de recerca del Consell Superior d'Investigacions Científiques reuneixen la pràctica totalitat dels recercadors del país, l'Institut d'Estudis Catalans avui actua com a òrgan d'assessorament dels poders públics de les administracions del seu àmbit de competència, coordinant i promovent projectes d'investigació, especialment de caràcter interdisciplinari, i també realitzant directament projectes de recerca. És doncs, aquest paper complementari i assessor del sistema de recerca pública a Catalunya allò que, en l'àmbit del medi ambient, és especialment valuós.

Com ja he dit abans, els problemes ambientals tenen com a característiques més significades la seva interdisciplinarietat i la globalitat de la seva anàlisi. L'Institut i les seves societats científiques representen justament aquest punt de trobada entre científics naturals i socials, tan necessari per afrontar l'anàlisi i el tractament dels sistemes ambientals. Hi ha ja exemples recents d'aquesta actuació, com el paper decisiu que va tenir l'Institut en la creació del CREAM i la participació en el seu patronat; la publicació, per mitjà de la Institució Catalana d'Història Natural, l'any 1988, del *Llibre blanc de la natura als Països Catalans*, i la realització en diverses sessions, els anys 1995 i 1996, d'un debat sobre els incendis forestals. S'estan duent a terme també projectes de recerca situats en l'entorn mediambiental, com l'elaboració de mapes de vegetació de Catalunya, la cartografia de briòfits i de plantes vasculares als Països Catalans o el diccionari de les ciències ambientals, recentment iniciat.

En aquest mateix sentit, l'Institut es proposa dur a terme durant els propers mesos, juntament amb el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, els treballs que han de conduir a la redacció d'una estratègia catalana per a la conservació i l'ús sostenible de la diversitat biològica, amb la finalitat de definir uns objectius concrets que siguin assumits pels diferents sectors socials (Administració, empreses, científics, ciutadans, pagesos, organitzacions no governamentals, etc.). Es tracta, doncs, d'aconseguir crear un entorn i un ambient favorables perquè tots els agents socials participin, discuteixin i acordin una sèrie d'accions encaminades a millorar i a conservar el nostre entorn natural.

L'Institut, per tant, no només assumeix plenament la seva responsabilitat com a primera corporació acadèmica, sinó que, també, emprèn iniciatives que, com aquesta, han de tendir a construir un entorn de debat, de discussió, que permeti dur a terme empreses que en el marc clàssic de la recerca serien molt difícils d'iniciar-se. Per això m'ha semblat molt oportú que el president de l'Institut d'Estudis Catalans, aprofitant l'amable invitació del conseller de Medi Ambient, que agraeixo profundament, hagi tingut l'oportunitat de parlar avui de medi ambient i de l'Institut, cosa que per a alguns, potser, haurà estat una sorpresa.

